

SYMPOSIUM K DVOUSTÉMU VÝROČÍ TOLERANČNÍHO PATENTU

Amedeo Molnár

Zasedáme ke skrovné hostině, k odbornému rozhovoru o historických otázkách spjatých s tolerančním patentem z r. 1781. Nepomýšlíme na zasedání oslavné. Při vši skromnosti nám jde o pokrok v poznání a o nové hodnocení tolerančního patentu a jeho důsledků pro české evangelictví. Takové hodnocení není možné bez kontextuálního vidění nejen toho, čím patent sám byl, nýbrž i dějů předcházejících, které patent zpodmínily anebo vynutily, a dějů následných, na nichž máme podíl ještě dnešního času. Proto věnujeme první odpoledne symposia pohledu na toleranční patent sám podle záměru zákonodávce, podle jeho uskutečňovatelů a zase uživatelů, a pohledu na situaci, vlekou a nakonec zákonitě se zrychlující, z níž vzešel. U Martina ve zdi uslyšíme dva stěžejní příspěvky badatelů výrazně zasloužilých o průzkum mentality "toleranční doby" jednak v rozložitém rozměru celého habsburského soustátí, jednak v hloubkovém rozměru jedné, jazykově české a slovenské oblasti. Zítřa odpoledne si všimneme blíže specificky církevní stránky toleranční skutečnosti, jejího aspektu teologického a ekumenického. Ke čtyřem hlavním referátům se přidruží zprávy stručnější, ale i ty namnoze budou náznakem výzkumů zevrubnějších, někdy i kolektivních. I když tedy naše sympo-

sium nemá oslavnou, nýbrž zkoumavou, badatelskou povahu, nikdo nečekej referáty nezaujaté. Sešli jsme se na půdě evangelické teologické fakulty a všichni víme, že nostra res agitur. Ostatně se to s dostátek ukáže.

Jsem rád, že mohu dnes uvést referát bratra Dr Zdenka Jana Medka. Z jeho pera v dohledné době vyjde závažná monografie, věnovaná tolerančnímu patentu, hlavně pronikavému rozboru zákonodárné intence josefínsky pojaté náboženské tolerance. Smím snad předjímkou říci, že Medkova kniha mnohé překvapí tím, kolik dosud málo povšimnutých projevů Josefovy vůle prospět rozmachu katolictví a zvýšit jeho věrohodnost dovedla zřetěžit bezmála v důkaz, že josefínskou tolerancí vlastně vrcholí, a to nikoli bez úspěchu, tradiční habsburská protireformace, i když přizpůsobená novým požadavkům osvícenským ve verzi katolické. Medek ovšem, stejně jako většina příspěvků našeho symposia, se soustřeďuje, jak je i naší nezastupitelnou povinností, především na svět český, tedy na náš domácí toleranční mikrokosmos. Ale žádný dějinný mikrokosmos nikdy nežil, ať už se subjektivně prožíval jakkoli, sám sobě a bez podmíněnosti světem širším, světem vůbec. Bylo by chybou nevědět, nevidět a nehodnotit, že například rok 1781 byl právě tak rokem patentu tolerančního, jako patentu o zrušení nevolnictví v českých zemích, právě tak rokem vydání Kantovy Kritik der reinen Vernunft jako rokem stávký tkalců v cajkářské manufaktuře v Tulešicích u Moravského Krumlova nebo zase rokem konečné porážky Angličanů na americké půdě v obleženém Yorktownu, rokem vydání Schillerových Loupežníků a smrti Lessingovy, rokem, kdy 7. června dal hrabě Franz Anton Nostitz v největší blízkosti staroslavného Karolina položit základní kámen nového divadla, dnešního národního divadla Josefa Kajetána Tyla. Domyslet tuto námátkou sebranou přešli událostí z roku 1781 v jejich sémantice symptomových znaků znamená si uvědomit dobu a zároveň badatelskou povinnost neztratit pro zkoumaný "malý" svět horizont světa "velkého", jehož nepřestával být součástí.

Od významné materiálové edice z r. 1931 k zápasu moravských evangeliků ve čtyřletí, jež předcházelo vydání patentu, kterou pořídil František Bednář, od velkého a v podnětnosti problémové nedoceneného díla J. B. Ůapka o československé toleranční literatuře (1933) a od Burianovy knihy, věnované tolerančním kazatelům na Valašsku (1938), nevzešel z českého evangelického pera k našemu tématu obsáhlejší spis. Až k tragice odborné a intelektuální práce mezi námi patří skutečnost, že Rudolf Řičan nemohl své široce založené studium předtoleranční a toleranční doby dokončit. Dílčí studium řady našich pracovníků se potřebně soustřeďovalo na dějiny jednotlivých sborů (např. Ilja Burian na Třebíč a Horní Vilémovice, Luděk Rejchrt na Křížlice, 1978), na děje regionální a na příběhy osobní (časopisecké články např. Jindřicha Výborného, Ľ. Rychetského, Ilji Buriana, Zd. Medka a jiných), a vzepjalo se výjimečně k statím hodnotivě syntetizujícím (L. Brož 1956) nebo k poučené beletristické evokaci (B. B. Bašus, Po meči a po přeslici, 1979). Z neevangelických autorů připadl průkopnický orientační význam v Praze napsaným dějinám josefinismu Eduarda Wintera (1943, Česky 1945), v nichž evidoval, že Josefova tolerance "nebyla ničím jiným než toleranční misí (katolickou), která přispěla nemálo k tomu, že protestantské hnutí přes počáteční silné náporů vykazalo jen bezvýznamné výsledky". Česká marxistická historiografie přispěla analýze hospodářských a společenských sil, určujících dějinný pohyb toleranční doby, mj. knihami Josefa Kočího o našem národním obrození (1960 a 1978) a heuristicky cennou Maďarskou reformovanou inteligencí v českém obrození z pera Richarda Pražáka (1962).

Většině studií z našich řad se zhusta nedostává potřebného dotyku s mezinárodním historiografickým úsilím o postižení celoevropského společenského a kulturního vývoje, do jehož souvislostí se objektivně zakreslovala snaha obou našich tolerovaných církví, aby dostály svému úkolu. Dovolím si aspoň vyjmenovat několik badatelů a připomenout otázky, k jejichž

osvětlení přispěli, několik jmen a problémových okruhů, jež by se nadále nevyplatilo přehlížet.

Jde předně o poznatky historiků, kteří zkoumali ideovou tvářnost josefinismu a josefínskou toleranci, jak se projevíly v jiných než českých oblastech habsburského mocnářství. V desetiletí 1951 až 1961 hleděl jezuita Ferdinand Maass čelit Winterově provokativní tézi pokusem o dokumentární charakteristiku josefinství jakožto vůle k prosazení všemocnosti státu. Maassův pokračovatel Herbert Rieser vylíčil ještě roku 1963 rub josefínských náboženských reforem beze zbytku pod záhlavím boje katolické církve o vlastní svobodu a do josefinství promítl dokonce "hereze protestantizující". Vedle této repristinace katolického hlediska vlastně tridentinského učí naopak díla Fritze Valjavce rozumět josefinismu a katolické varzi osvícenství jako součtu a součinu široce rozptočené a často anonymní dobové poptávky myšlenkové a mentalitní, politické a hospodářské, zodpověděné v mezích možností habsburské byzokracie (1944 a 1961). Příspěvky italských badatelů právem upozorňují na prospěšnost zřetele k habsburskému Lombardsku a Toskánsku. Obě země se totiž staly zkušebním polem habsburské církevní politiky kounicovské ražby už od r. 1765, a to v dotyku s vlivnou kulturou italského katolického osvícenství, oduševnělého odkazem Lodovica Antonia Muratoriho. Na rozmach římskokatolické farní soustavy v habsburských zemích tolerančního období upozornil zevrubnými studii Peter F. Barton (1978) a ukázal, jak zároveň s tímto rozmachem jde postupná proměna katolické zbožnosti v habsburském prostředí na úkor jejích dřívějších barokních rysů.

Od badatelů zahraničních nemůžeme ovšem čekat, že se budou zabývat otázkou pro nás závažnou a týkající se českého specifika, totiž problémem naší husitské a bratrské kontinuity. Otázku nastolila, ale zároveň její průzkum zpomalila a ztížila mýtotočivná zlidovělá filozofie českých dějin. U Ilji Buriana a Jiřího Melmuka jsou cenné náhledy k pramenné revizi

těchto názorů. Oživení česko-bratrských tradic v době toleranční a romantizující nárůst česko-bratrského rodového sebevědomí začal být předmětem kritického studia (Burian, Josef Johannes). Pečlivějšího zřetele by si zasloužila v této souvislosti i otázka vlivu ochranovského a vůbec exulantského, otázka, která se ještě před vydáním patentu dostávala na pořad dne, jak svědčí obsáhlá publikace Aegidia Sexstettera z r. 1781 Beiträge zur böhmischen und mährischen Brüderhistorie.

V souvislosti s jedinečnou ekumenickou pomocí, které se našim tolerančním církvím dostalo, bude třeba citlivěji než dosud zkoumat národnostní vztahy v závislosti na vztazích konfesijních. Toleranční patent byl vyhlášen a české evangelické církve vznikly ještě před dravou vlnou nacionalismu, podmíněnou romantismem a ohlasem napoleonských válek. Zvýšenou pozornost bude třeba věnovat i tomu, že se toleranční církve ve svém uvědomění vyvíjely v pozoruhodné chronologické souměřitelnosti s první vývojovou etapou české vzdělanosti za národního obrození. Na pozadí těchto neteologických faktorů zbývá vyšetřit teologické trendy tolerančních kazatelů a sborů.

Skoro nesplněné zůstávají před námi úkoly srovnávacích dějin církevních, které by se mohly stát mnohonásobně podnětné pro teologii a pro ekumenické rozhodování. To zvláště tehdy, provedlo-li by se pozorné srovnání dějin českých evangelíků nové doby s cestou evangelických menšin v jiných zemích a národech, postrádajících v předtoleranční situaci jako oni právo na veřejné životní projevy. Studijní náhledy v tomto smyslu (Molnár 1960, 1961, 1963, 1964) by bylo s prospěchem zaměřit specificky na země někdejší podunajské monarchie, pro něž toleranční patent znamenal mezník, po jehož překročení se protestantismus této oblasti rozrostl na víc než pět milionů lidí (Barton 1975).

Poznámka

Symposium zasedalo 22. a 23. května 1981 na Komenského fakultě a v chrámu u Martina ve zdi v Praze. Literaturu, na

niž zde upozornuji, seznamenává můj doslov ke knize Zdenka Jana Medka o tolerančním patentu, kterou chystá edice Kalich. Charakterizující zprávu o průběhu symposia podala Noemi Rejchrtová v Kostnických jiskrách 66 (1981), č. 22.

TOLERANCE A TOLERANČNÍ PATENTY V PODUNAJSKÉ MONARCHII

Peter F. Barton

(V úctě věnováno sesterské fakultě Českých bratří, Komenského fakultě v Praze.)¹

- 1 - Podunajskou monarchií zde rozumíme oblast prvoroženské vlády habsburského domu.
- 2 - Ve všech zemích habsburského domu došlo k protireformačním opatřením, která neblaze postihla protestanty i v oblastech, v nichž evangelíci kdysi tvořili převážnou většinu.
- 3 - Nejtvrději zásah dolehl na protestantství v oněch zemích, které (s výjimkou Předního Rakouska, jež bylo brzy ztraceno v bojích s Francií) byly později souhrnně nazývány "německo-slovanskými dědičnými zeměmi" a ještě později "královstvími a zeměmi, zastoupenými v Říšské radě".
- 4 - V západních zemích Salzburgu, Tyrolsku, Voralbergu a v Předním Rakousku bylo protestantství zatlačeno do podzemí už od dob selských válek z let 1525 a 1526.
- 5 - V zemích vnitřního Rakouska², v Dolním Rakousku³ a v zemích Koruny české ujali se naopak evangeličtí stavové za Maxmiliána II. a za Karla II. více nebo méně účinně záštity evangelického hnutí.